

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82'512.19:341.43 Умеров Е.

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-3/16>

Арнаутова А. Р.

Тарас Шевченко адына Киев миллий университети

ЭРВИН УМЕРОВНЫНЪ ЕСЕРЛЕРИНДЕ СЮРГЮНЛИК МЕВЗУСЫНЫНЪ АКС ЭТЮВ ХУСУСИЕТЛЕРИ

Пропонована стаття присвячена аналізу творчості Ервіна Умерова. Це один із видатних письменників у кримськотатарській літературі, який першим звернувся до теми депортації. Багато дослідників під час вивчення періоду депортації звертаються саме до творів Е. Умерова, оскільки ця тема є провідною в його творчості.

Твори Е. Умерова наповнені глибоким смислом. Страждання свого народу письменник передає в оригінальному й неповторному стилі. Особливим для того часу є подання сюжету, коли, крім зображуваних подій, автор розкриває особистий життєвий досвід і філософський погляд на події. Майстерно використовуючи психологізми, письменник описує всі труднощі та страждання народу, який виявився несправедливо пригнобленим і звинуваченим. За результатами аналізу творів Е. Умерова «Янъгъызлыкъ», «Къара поездлар» і «Рухсет» можемо зазначити, що автор, зображуючи почуття персонажів, застосовував один із різновидів поширених психологізмів, властивих своєму часу. У коротких оповіданнях він передає весь біль і страждання кримськотатарського народу, який опинився у трагічному становищі. Герої його творів, виживаючи у важких і не придатних для життя людини умовах, завжди пам'ятали про моральність, зберігали власну честь і гідність, а найголовніше – у цій боротьбі за життя не забували про головні цінності свого народу: національну гордість і людяність, любов та відданість історичній батьківщині. Розкриваючи тему депортації, автор нікого не залишає байдужим, і читач не просто є спостерігачем подій, що розгортаються, а долає разом із героями всі випробування й труднощі, переживає ті ж почуття та настрої, що й герої творів.

Ключові слова: *період депортації, літературний образ, літературний символ, аналіз літературного образу, психологізм, філософський підхід, літературний аналіз, способи відображення літературного образу.*

Къырымтатар эдебиятында сюргюнлик мевзусыны айдынлаткъан яызджылар сырасында Эрвин Умеровны айрыджа къайд этмеге мумкюн. Сюргюнлик мевзусы онынъ иджадында гъает муим ер тута. Яызджы къырымтатар халкъынынъ башына тюшкен буюк фаджианынъ тесирини инджелеп теренден, озь заманына коре, фикирлерини ачыкълай ве бутюнлей башкъа нокъта-и-назарлардан акс эте. Э. Умеров эсерлеринде озюнинъ омюр теджрибесини, аятий фельсефесини муджесемлендирди.

«Бу икяелерге мен «Феникс къушы» деген ад бермек истер эдим, чюнки Феникс – «олюм бильмеген къуштыр», бу – бизим халкъымыздыр, сталинизм, волюнтаризм эм де брежневи эм оны не къадар алчатса да, о кене гьурурле баш котерип юрьди, кениш даркъалгъан коррупция,

хырсыэлыкъларда иштирак этмеди, осьти, буюди, несилини девам эттирди. Бойле халкъкъа седжде этмектен гъайры башкъа бир шей ола бильмез, Меним бу икяелерим, яызджы оларакъ, чапкъыма седждемдир» (Э. Умеров).

Миллетимизнинъ бугуньки вазиятини козь огюне алсакъ, ве иджады талиль этильген муэллифнинъ юкъарыда аныгълан эсерлерини къыяс этсек, сайланылгъан мевзумыз актуаль олгъаныны коремиз.

Ишимизнинъ материалы оларакъ Эрвин Умеровнынъ иджадыннен ве эдебиятшынаслыкънен багълы ильмий ишлер козьде тутула.

Ишимизнинъ объекти «Янъгъызлыкъ», «Къара поездлар», «Рухсет» икяелери.

Ишимизнинъ макъсады – Эрвин Умеровнынъ икяелеринде сюргюнлик мевзусы насыл

узулларнен акс этильгенини косьтермектир. Ондан да гъайры «Яньгъызлыкь», «Къара поездлар» ве «Рухсет» киби икяелерини талиль этмек.

Ишимизнинъ къоюлгъан вазифелери: «Яньгъызлыкь», «Къара поездлар» ве «Рухсет» икяелерни окъумакъ, назарий малюматларыны козьде тутып, оларыны талиль этмектир.

Араштырма нетиджелернинъ амельде къулланылмасы – сюрюнлик девирдеки эсерлерини терен огренмек ве тенкъид этмектир.

Сюрюнлик деврининъ къырымтатар эдебияты муим чизгилеринден бири – несирджиликнинъ бутюн жанрларында кениш сильтем алувыдыр. Очерк жанрынъ кенишленгени, язджыларнынъ о заманнынъ яшаишинен сыкъы багъ тутувы исбатлай. Очерклерде диккъатны джелъп эткен эсас мевзу, ильк-эвеля, илериде келеджек несиллернинъ аяты ве эмегине ёнетиле [1; 2; 3; 4]. Муэллифлернинъ чокъусы озь къараманларнынъ ички дюньясыны ачыкълап онъа зияде диккъат айыра. Язджынынъ олып кечкен вакъияларны талиль этювде тенкъидий янашувы, меселени ачыкъланмасына ынтылувы, къырымтатар очерк жанрында, яньылыкь олды. Бойле башлангъыч эдебияткъа сонъунда кельген яш язджылар тарафындан къуветлендирильди ве даа яньы фикирлернен зенгинлешти [5].

Къырымтатар эдебиятында сюрюнлик мевзусыны айдынлаткъан язджылар сырасындан Эрвин Умеровны айрыджа къайд этмеге мумкюн. Сюрюнлик мевзусы онынъ иджадында гъает муим ер тута. Язджы къырымтатар халкъынынъ башына тюшкен буюк фаджианы теренликнен ачыкълай ве бутюнлей башкъа нокъта-и-назарындан акс эте. Э. Умеров эсерлеринде озюнинъ омюр теждрибесини акс эте.

Бойле янашма, XX асырнынъ яш эдиплер Айдер Осман, Урие Эдемова, Эрвин Умеров, Риза Фазыл, Эмиль Амит, Сафтер Нагаев, Аблязис Велиев, Рустем Алиев ве дигерлерининъ эсерлеринде де къайд этмек мумкюн. Олар икяе ве очерк жанрларыны гъайрыдан жанландырды. Мевзу черчивелери баягъы кенишледи. Оларнынъ очеркleri ве икяелеринде илери эмекчилернинъ психологик портретлери яратылды. Новелла жанрында земане мевзусы эп пекинди. Бир чокъ новеллаларда социаль мевзу, миллет ве ватан севгиси мевзуларынен сыкъ багълы оларакъ ишленильди.

Етмишинджи сенелерде заманнынъ актуаль мевзуларында яратылгъан реалистик повесть ве романлар, къырымтатар эдебиятынынъ бу шараитте эльде эте бильген хусусий

енъишлеридир. Раим Тынчеровнынъ «Баарь тангъында», Шамиль Алядиннинъ «Теселли», Черкез-Алининъ «Догъмушлар», Тимур Дагъджынынъ «Унутылгъан йыр» повестьлери джемиетнинъ земаневий аятындан алынып язылгъан эсерлер оларакъ яньы омюр тарзыны терен эстетик талиль этюв эсасында догъдылар. Бу девирнинъ эсас хусусиети – къырымтатар эдебиятында роман жанрынынъ илерилевидир. Несир жанрынынъ энъ буюк шекили олгъан романлар язылгъаны эдебиятымызнынъ черчевеси бир дередже даа кенишлегенини косьтермекте. Шамиль Алядиннинъ «Эгер севсенъ» (1961) ве «Рузгярдан саллангъан фенерлер» (1969), Юсуф Болатнынъ «Саф юреклер» (1962) ве «Анифе» (1969), Решид Мураднынъ «Дагълар сонатасы» (1968), Сеитумер Эминнинъ «Ираде дерьясы» (1971), Черкез-Алининъ «Сабалар къучагъында» (1973) ве дигер романлар бу фикиримизнинъ делилидир.

Бутюн совет эдебиятында олгъаны киби, о вакъытта къырымтатар несирнинъ эсасында эмек мевзусы етекчи эди. Юкъарыдаки романларнынъ эксериети де истисна дегильдир. Бу эсерлернинъ гъаевий бедий севиелери бирдайы олмаса да, оларны маневий джеэттен зенгин, озь девринен терен ве сыкъы багълы шахс оларакъ къараманларынынъ социаль актив позицияларыны тасдикълавгъа ынтылув бирлештире. Оларда шимдики девирни терен анъламагъа, умуминсаний, ахлякый ве этик проблемаларнынъ яньы чизгилерини корьмеге ярдым эткен узакъ ве якъын тарихтаки вакъиялар муджесемлеше.

60-ынджы сенелернинъ сонъунда икяелеринде психологик портретлерининъ яратылувы актуаль ве прогрессив эди, джиддий реализм романтик эеджангъа денъишти. 70–80-инджы сенелерде эдебиятымызнынъ бу ёнелиште гурь ве семерели инкишафыны, шу девирде яратылгъан эсерлернен тасдикълана.

Рустем Муедининъ «Ахрет ёлу» (1993 с.) икяесини окъугъанда, биринджи джумлесинден, козь огюнде юреги кедер толгъан, мушкюль бир алда олгъан инсан сымасы тасвирлене. Ве бу образны яратмакъ ичюн, язджы муреккеп бир композиция тизе, шу композицияда эр бир сёз, эр бир виргуль мукеммель шекильде келиштирилип, окъуйыджыгъа эсас персонажнынъ алыны ве онынъ дуйгъуларыны айдынлата.

Муэллиф Мамбетнинъ такъдирни къырымтатар халкъынынъ такъдиринен къыяслангъаны шубесиздир. Мамбет озь ветанында зорлукълар

чекип чекишкенине бакъмадан иджрет ёлуны окъадар агъыр яшады ки, атта Оркъапыдан кечкен сонъ токътап геджелемеге къарар бере. «Къырыммыыз битаята, ич олмагъанда онынъ къучагъында бир геджечик даа юкълайыкъ. Бир даа, бельки мында къайтып оламамыз, – деди» [16, с. 29]. Эм де бу гедже Мамбетнинъ аилеси ичюн, сонъки раат ве бераберликте кечирильген геджедир. Рустем Муедин, персонажнынъ бу аркетлер вастасынен, асретлик дуйгъуларыны тасвирлемеге тырышты.

Умумен алгъанда, эсернинъ мевзусы, – буюк бир фаджыадыр: «<...> учъ джандан ибарет, къара язылы къырымтатар аилеси муаджирлик ёлуна чыкъып, Ахрет ёлуна минди <...>» [16, с. 37].

Къайд этмелимиз ки, Рустем Муединнинъ икяесинде ачыкълангъан девир тесадуфен сечильмеди. Фикиримизге коре о, къырымтатарларны озъ тарихына дикъкъат этип тафсилятлыджа огренип, хуляса чикъармагъа джелъп этмеге тырышты. Эсернинъ гъасини ашагъыда кетирилген сатырларында ачыкълай. «Башына эсини топлангъанда: «Эй, Танърым! Бу татарнынъ башына ничюн бойле агъыр язылар яздынъ, аджеба?» – деп ах чеке. Бу ёлларда джан бергенлернинъ эписине Алла рахмет эйлесин. Амин!» [16, с. 37].

Эрвин Умеров 1938 сенеси майыс 1-де Къырымнынъ Октябрь районындаки Ени-Сала коюнде оджалар аилесинде дюнъягъа кельди, Озбекистаннынъ Алтыарыкъ районында тасиль коръди, Москвада Максим Горький адында эдебият институтында окъуп алий малюматлы олды. Эмек елуны колхоз тарласында, сонъра Ванновский нефть ишлев заводында чиленгирликтен башласа да, мектеп чагъындан онъа раатлыкъ бермеген эдебият севгиси оны башта «Ленин байрагъы» газетасына ве, ниает, Москвадаки буюк девлет нешриятларындан бири олгъан «Детская литература» нешриятына алып кельди. Бу иш онынъ юрегине якъын эди ве бу иште о, чокъ йыллар девамында эдебият алемнинъ къалабалыгъына бутюнлей далып чалышты.

Эрвин Умеров бизге, чокътан-чокъ эсерлер багъышлады. Олардан ана тилимизде язылгъан ве Гъафур Гъулам нешриятында бастырылгъан, «Эр даим кунеш олсун» (1970), «Эки атеш арасында» (1975), «Йылдызларга догъру» (1983), «Умют» (1988) ве дигер повесть ве икяелеринден тертип этильген китаплары айрыджа дикъкъаткъа ляйыкътырлар. Онынъ айны заманда озъбек ве рус тиллеринде яраткъан «Коктал елу», «Козьлериннинъ ярыгъы», «Меним Ювам»,

(«Яш гвардия» нешрият) ве «Экинджи келин» («Советский писатель» нешрият) адлы китапларына кирген эсерлери бир чокъ къардаш халкълар окъуйыджыларынынъ дикъкъатыны джелъп этти. Онынъ, балалар ве осъмюрлер аятына багъышлангъан эсерлерининъ сайысы аз дегильдир.

Эрвин Умеров, Москва нешриятында ишлеген заманында, озюни СССР халкълары арасында уста терджиман оларакъ танытты. О, институтта окъугъан йыллары, Абдулла Къаххарнынъ «Къабирден давуш» эсерини рус тилине терджиме этип чыкъты. Сонъра, Худайберди Тухтабаевнинъ «Тылсымлы къалпакъ», Латиф Махмудовнынъ «Къыргъый», «Сырлы мектюп», Отыюр Хашимовнынъ «Чель авасы» киби китапларыны, Черкез-Алининъ «Сабалар къучагъында» романыны, «Догъмушлар» ве «Ешилъ далгъалар» повестьлерини ве даа бир чокъ языджыларнынъ эсерлерини рус тилине терджиме этти. Онынъ айры терджиме эсерлерине Константин Симонов, белли озъбек тенкъидчиси, филология илимлерининъ докторы Пирмат Шермухамедов юксек къыймет кестилер.

СССР яыздыжы бирлигининъ азасы олгъан Эрвин Умеров джаныкъанынен эдебияткъа берильген яыздыжылардан биридир. Онынъ эли астындан бу кунге къадар терджимелеринен берабер рус, озъбек ве ана тилинде 30-дан зияде китап нешир этильди. Эрвин Умеров эдебиятны севген ве онъа джан-юректен хызмет эткен, даима янъылыккъа ынтылгъан ве бу саада баягъы къазанчлар эльде эткен, окъуйыджыларгъа зевкъ багъышлагъан, земане несирмизде белли ер алгъан семерели эдиплермизден биридир.

Э. Умеровнынъ «Янъгъызыкъ» (1961) икяеси, инсан такъдирнинъ фаджиясына терен мерхаметлик дуйгъуларыны ашлай. Яыздыжы Сабырлы ады олгъан копекнинъ талийи акъкъында тафсилятлы икяе эте. Накъльджи роллони, адисе-вакъиаларгъа шаат олгъан, яыздыжынынъ озю эда эте. Икяенинъ айыры хусусиети, бу эсернинъ баш къараманы – копек Сабырлы олгъаныдыр. Белли ки, эдебий эсерлерининъ къараманлары сифатында тек адамлар дегиль де, айванлар да аркет этмелери мумкюн. Сабырлынынъ симасы эсернинъ къыйметини ве мантыкъий озегини тешкиль эте.

Сабырлы юрекли ве дуйгъулы, азаплар чеккен, тюшонген, озъ фикирлерини ифаде эткен ве адамлар арасында олгъан акъсызлыкънынъ кескинликнен ис эткен персонаждыр.

Эсердеки адисе-вакъиалар Къырымнынъ узакъ бир коюнде олып кечелер. Чобанлыкъ эткен

Сулейман он кьойны белли копек асрайджы дангалакътан аджайип, къаны бозулмагъан асыл чобан копегине денъише. Лякин Сулейманнынъ сою Дагъджы шу копекни чобан ишине ляйыкъ корьмей: «санъа кучлю, кучюне тень, акъылы олгъан айван керек» деп, копекни дагъдаки къашкъырларгъа алып кете. Бойле этип, Сабырлы дюньягъа келе.

Онынъ анасы джыныслы копек эди, бабасы – кучлю къашкъыр. Бу озьгюн бир копек, онынъ дамларынды къашкъыр ве копек къаны акъа эди.

Язджы Сабырлынынъ такъдирини чокъ йыллар девамьнда козь этип тура. Къашкъырларгъа къаршы олгъан куреште онынъ шорбаджысы Сулейман зарарлана ве алгъан яраларынды оле. Шорбаджысыны джойгъан Сабырлы, чокъ вакъыт кедерли, мугъайып юре. Копекнинъ кедерини муэллиф бойле сёзлер иле тарифлей: «Талаш нетиджесинде пейда олгъан яралар тюзельдилер. Сабырлыны олар чокъ чекиштирмедилер. Копекни башкъа шей раатсызлай эди: кимсенинъ онен иши ёкъ, чюнки онынъ энъ севген адамы гъайып олгъан эди. Копекни илькиде янгъызылыкъ дуйгъусы сарып ала» [17, с. 14].

Чобаннынъ огълу бар, амма кьой бакъмакъ ичюн Айдер даа кичкене эди. Сабырлыны янъы шорбаджыгъа берелер. О адам пек саран ве залым эди. О, ич бир къабааты олмагъан Сабырлыны къамчынен ургъан сонъ, копек эвге къайтып келе. Бир къач йылдан Айдер осе ве чобанлыкъ этип башлай. Бу вакъыт Сабырлы ичюн энъ яхшы вакъыт эди. Куньдюз кьой сюрюсини яйлягъа чыкъармагъа ярдым эте, геджелери – кьошны къаравуллай. Къаарькъасеветтен къартайгъан Айдернинъ анасы энди рахметли олды. Къараманнынъ арекет тарзына дикъкат этейик: «Сабырлы юксек чаурге чыкъып, озю дюньягъа кельген ерге, чытырманлыкъ арасына кире ве койге тараф айланып, айгъа бакъып, бутюн гедже улуп чыкъа» [17, с. 15]. Бу левхада къараманнынъ ве табиатнынъ сеслери бири-бирине уйгъун шекильде арекет этелер. Ялынъыз бойле бирлешов Сабырлыгъа теселли бере, гонълони ала. Язджынынъ юксек бедий истидаты олгъаны ичюн, о табиатнынъ сырларыны терен дуя. Икяе девамьнда айван ве табиат арасында олгъан сыкъы багъ ачыкъ-айдын корюне.

Коремиз ки, Сабырлы – назик къальбли бир айвандыр. Бу ерде Сулейман ольген сонъ, къараман озюни ильк сефер янгъыз дуйгъаныны хатырлайыкъ. Бундан сонъ якъын ве азиз адамларыны джойгъан Сабырлы, бакъымсыз

къалып, къартлыкънынъ якъынлашкъаныны дуйып башлады. Адамларда олгъаны киби, кемиклери сызлады, озю де агъырлашты. Сабырлынынъ омюринден бу деври акъкъында язиджы буюк севги ве мерхаметнен, сукъланып яза. «О энди апансыздан копеклернен талашмай эди. Эбет, керек олса, ойле бир запарта чекер: озь ерини билъсин, деп. Бунъа бакъмадан, башкъа копеклер оны урьмет эте, онъа ёл берип, сайгъы толу бакъышинен озгъара эдилер» [17, с. 15].

Муэллиф окъуйджынынъ назарыны къараманнынъ симасына догърулта ве Сабырлынынъ янгъына джелъп эте. Сабырлы адамлар дюньясынынъ сырларыны бир вакъыт анълап оламай эди. Дженк копекнинъ бутюн яшайыш тарзыны боза. Кескинлешкен янгъызылыкъ дуйгъусы копекке раатлыкъ бермей. Муэллиф, копекнинъ сабыры чокъ олганыны къайд эте: Сабырлы, оны чокъ вакъыттан берли чекиштирген ачлыкъ азапларына ве сувукъкъа энди алышкъан эди. Геджелери сувукътан юкъламайып, къарда чапкъалап чыкъа эди. Лякин янгъызылыкънен къияслагъанда булар эписи бир шей дегиль эди. Копек адамларнынъ янында яшап алышкъан ве олар олмагъанларына пек кедерлене эди. Сабырлы Дагъджынынъ булунгъаныны сезип, онъа бара. Къарт копекке аш бере ве айваннынъ янгъызылыкъ текаран языла эди. Лякин тезден къарт кечине ве Сабырлы кене бир озю къала. Копек немселер къалдыргъан бомбадан яралангъан сонъ, алы феналаша: «Эндиден сонъ о чокъ хасталана эди. Эгер ачлыкъ ве янгъызылыкъ дуйгъулары раатсызламаса, о ятар ве кьобасындан бир вакъыт чыкъмаз эди» [17, с. 19]. Сабырлы алсыз олса да, насылдыр анълашылмагъан теляш ве къоркъу дуйгъуларыны ис этип, койге бара. Анда адамларнынъ алекетини корип, тааджиplenмей, чюнки койдеки эр бир денъише онъа тек хавфлыкъ кетиреджегини биле. Бойлеликнен, язиджы окъуйджыны эсернинъ чезилювине якъынлаштыра, къырымтатарларнынъ омюринде юзь берген фаджиалы ал – сюрюгликни тасвирлей. Муэллиф де копекнен берабер козь эте: «Айван чокъ вакъыт къадынлар, балалар ве къартлар къолларында богъчалар ве торбалар тутып, мектепкетараф явашадылмагъанларыны бакъып турды. Анда, мейданда, олар бир сюрю олып, аджыныкълы алда тура эдилер. Балалар агълай, буюклер шаималап, озь ара яваштан лаф эте эдилер. Сонъ къапалы ешилъ машиналар кельди. Мейданда тургъан адамлар, индемейип, сессиз-солукъсыз машиналаргъа юкленип башладылар. Ялынъыз бир къартый, сес-седа

ийберип кычырды ве индже, алсыз сесчикнен бала агълады. Сонъ эр шей тынды. Машиналар, байыр-чайырларда силькинип, тез-тез кеттилер» [17, с. 20]. Инсаниетке, кырымтатар халкына кяршы дешетли фаджиалы вакъиа олып кечмекте эди. Кырымтатарларны межанындан меджбур этип айырдылар. Кырымтатар халкыны ер юзюнден силип ташламагъа ынтылдылар.

Сабырлы, адыны акълап, сабырнен эр шейге даяна. Кимерде о озюне аш тапып ола, амма чокъусы вакъыт айван ач юре эди. Сабырлы шашмалады: энди не япмакъ, насыл яшамакъ кереклигини бильмей эди. Айваннынъ меракълы фикирлери бунъа исбат ола биле. Шу фикирлерде кырымтатар халкынынъ тюшонджелери, дюньябакъышлары акс этильгени дуола: *«Копек бир вакъыт адамларны сонъунадже анълап оламай эди. Энди исе – асыл да анъламай... Бу насыл шей? Бутюн кой яваштан ешилъ машиналаргъа отуруп, бир ерлерге кетти? Олар не, акъылларыны джойдылармы? Догъру, бири-бирлерине сюрюнен мусафирликке, тойларгъа бармагъа сева эдилер, амма койни бош ташлап кетмек, бойле шей олмагъан эди»* [17, с. 26]. Сабырлы олгъан шейнинъ бутюн фаджисыны даа анъламай, фаркъына бармай эди, амма янгъызылыкъ онынен берабер оладжагъына эмин эди. Бу янгъызылыкъ тек агъырылар ве азаплар кетирди. Бойлекликнен, янгъызылыкъ къайдеси, бутюн эсер девамында арекет этип, эсернинъ лейтмотивини тешкиль эте.

Фаджианынъ асылыны муэллифининъ озю анълата: *«Копек, эльбетте, асретлик чекип, бир шей бильмей эди. Адамлар, аякъкъа турып, эвлерини, малларыны, эдждатларынынъ мезарларыны озь башына терк этмедилер ве Сабырлы яшыкътан бильген тек бир кой бошамады. Бутюн къомшу койлер, учюнджиси, бешинджиси, онунджысы, юзюнджиси, денъизнинъ учь тарафында олгъан ерлер эписи бош къалды»* [16, с. 26]. Языджы терен айретте къала: *«Нелер ола шу? Не ичюн эр кесни аякъкъа котерип, алып кеттилер? Оладжакъ шейми бу? Буны ешилъ машиналарда отургъан ве ким биле къайда кеткенлер да бильмей эди. Буны шу машиналаргъа отурткъан ве койлерни сарып алгъанлар да бильмей эди. Ич бир кимсе бильмей эди»* [16, с. 26].

Сабырлы сабырнен койлюлернинъ къайтаджакъларыны бекледи, не ичюндир оларнынъ къайтып келеджеклерини умют эте эди. Сонъ асретлик чекип башлады, кучю кететкъаныны дуйып, башыны сувукъ, первасыз йылдызларгъа

котерип, индже аджыныкълы сеснен улуды. О сес къарыкъ ве аджиз эди, айваннынъ улумагъа да такъаты къалмады. Бираздан янгъан отмек къокъусыны алып ве адам сесини эшитип, копек эвге тараф кете. О адам да, бельки, янгъызылыкътан къуртулмакъ истегендир, – дей языджы. Языджы инсан ве айван дуйгъуларынынъ параллеллигини юксек меаретнен акс эте.

Языджы икяени: *«О, адам козьден гъайып олмагъандже, артындан бакъып къала. Сонъ ёлдан четке кетип, чалылар арасына кирип ята ве баягъы вакъыт, козюни алмайып, агъаргъан кокке бакъып тура. Сонъ башыны ог аякъларына къойып, узанып ята. Сабырлынынъ ачыкъ козюне чибин отура, амма о оны энди къувып оламай»* [16, с. 33] деген сатырларынен битире. Бу сатырларда муэллиф, Сабырлынынъ омюти сонъ нефесине къадар узюльмегенини ачыкъ-айдын косътере.

«Къара поездлар» (1962 с.) икяесинде сюрюгюнклик мевзусы даа теренлеше. Языджы даянылмайджакъ, шараитлерге тюшкен ве дешетли эзиеглерге укюм этильген адамларнынъ буюк фаджисыны косътере. Эсер окъуйыджыгъа гъает тесирли тарзда язылгъан. Муэллиф миллий кырымтатар тимсалининъ эмиетини ача ве айны заманда эсерде терен ахлякъий меселелерни котерип, миллий рух, ве миллий психология мевзусына токъунарак, чешит бедий усулларны къулланып, окъуйыджыгъа инсанларнынъ булунгъан вазияти тесиринде этрафтаки муитке мунасебетини, тюшонджелерини, хис-дуйгуларыны ве арекетлерининъ манасыны, ве себеплерини ачыкълай.

Языджы, яш къадын Джеваиренинъ тарихыны беян эте. Джеваире койде яшай. Акъайы Экрем дженкте, лякин ондан чокътан хабер ёкъ. Бу хаберсизлик къадынны кичкене огълунен берабер Акъмесджитке ёл алмагъа меджбур эте. Яш къадын озюнен энъ къыйметли сайылгъан шейлерни ала: «огълуны сыджакъ кийиндирип, бир богъчачыкъ аш, озюнинъ кербар боюнджагъыны, ве намлы эгерни, чюнки оны коръмек ичюн та узакъ койлерден келе эдилер» [17, с. 40]. Языджы эгернинъ тарихыны икяе эте. Бу къошма икяе кырымтатар халкынынъ кечмишини ве шимдики заманыны къыяс этип бир бирине багълай. Белли ки, кечмишсиз шимдики заманнынъ эмиети ве къыймети олмас: *«Экремнинъ къарт дедеси, буюк уста-демирджи, огълуны хызметке азырлап, бу эгерни япкъанына юз элли йылдан зияде кечти. Уста буюк севги иле индже кумюш пуллардан орънеклер ясады.*

Бир узенгиде ойып язды: «эгерден ергедже бир адым, амма атлы ичюн чокъусы бу адым сонъки адым олмасы мумкюн», экинджисинде: «тувгъан топракъ ерине олгъанузенгини джойма» [17, с. 40]. Бу эгер эфсанеге ялынъыз озюнинъ гузеллиги ичюн кирмеди. Языджи бу акъта тафсилатлы изаатлар бере: эгер буюк вакиаларнынъ шааты олды, Экремнинъ къартдедеси бу эгерде отурып, Бородино чатышмасында иштирак этти. Оларны къаза-белялардан эгер сакълады, онъа бакъкъанда, о сабырсызлыкънен беклеген якъын адамларыны коре эди деп, гурурунен яза муэллиф. Джеваиренинъ къорантасы ичюн эгер – гъаёт кыйметлидир, чюнки о, омюрнинъ бир парчасы олгъан ве къолларнынъ сыджагъыны сакълап къалгъан, шан-шуретнинъ тимсали олып къалды. Шу эгер къорантанынъ туюсю олып, мукъайтлыкънен сакълана ве несиль-несильден кече эди деп къайд эте языджи. Экрем де эгерге отурып, эчки ве къойларны отлата, мектепке бара экен. Экрем оджа олды, амма муэллиф – «*Экрем ичюн эгерден кыйметли шей ёкъ эди*» деп айта. О онынъ тамырлары тарихынынъ бир парчасы эди. Бойлеликнен, эгер тувгъан топракънынъ, тувгъан эвнинъ миллий тимсали, архетипик образ олып къала. Языджинынъ бу тимсальни кямиль къуллаувы, бизим фикримизде, икяенинъ мевзу ве гъаесини къайд этмеге ярдым эте – бу тувгъан топракъкъа олгъан севги ве садъкълыкътыр. Экрем да къадимий насиаткъа риаёт эте – узенгилерни джоймай, тувгъан топракъны да унутмай. «О эвден эгерсиз кетти, лякин эр бир заманнынъ озь эгери бар», – Бойле этип муэллиф, сатырлар арасындан муим ве эмиетли фикирлер анълатув усулыны къуллаунып, яш несильни тембиелей. Языджи яш къадыннынъ арекетлерини акълай: немселерни къувгъан сонъ, кимер сойлары онларнен мектюплер алдылар. Джеваире исе бир шей алмады. Къара мектюп – о да ёкъ. Бу хаберсизлик... Бу себептен Джеваире койден кетти» [17, с. 41].

Лякин татасынынъ эви бомбаларнен патлатылгъан. Бир чингене къадын, озь эвине кетирип, онъа ярдым эте. Акъшам яш лейтенант келевекъадынларгъадешетливехуджурхаберайта: «*Мени динъленъиз ве, ялварам, кычырманъыз, яни агъламанъыз. Сизге айтаджакъ шейим бар... Сиз – къадынлар, эм кичкене баланъыз да бар... Къыскъасы, бойле. Бугунъ саба сизни сюрдюн этеджеклер*» [17, с. 46]. Шашыладжакъ шей, лякин къадынлар сес-солукъ чыкъармадылар. Бу шей Джеваиренинъ акъылына сыгъмай эди, насыл этип да апансыздан бутюн халкъны

сюрдюн этсинлер? Ярымада бошагъан сонъ, анда ким яшайджакъ? Бельки бир де бир арбий ишлер ичюндир? Къадын озюнинъ фикирлерине инанып башлады, амма гедже сеслерине динъленип отурды, эр дакъкъа къапунынъ къакъылмасыны беклей эди. Саба аскер кельди. Къадыннынъ къолунда бир богъчадан гъайры бир шей олмагъаныны корип, барып бир чувал аш кетирди. Бу диалогта языджи эки къарама-къаршы, бири-бирине зыт кельген фикирлерни косътере:

– *«Керекми о санъа? Яхшысы бу, багъышланъыз, насылдыр эгер ерине, чокъча тыкъынмагъа бир шей алмакъ керек!*

– *Ёкъ, ёкъ! – кычырып башлады Джеваире ве аскернинъ къолундан эгерни чекип алды. Мен оны ташламам.*

– *Ер азда, даа баланъ бар, насыл котередженъ оны! Сонъ сенинъ эгеринден не файда? Яхшысы чокъча тыкъынмагъа аш ал!*

– *Ёкъ, эгерни мен къалдырмам. Ойле олса отъмек сыгъмайджакъ чувалгъа!*

– *Зарары ёкъ! Эгерни... эгерни мен къалдырмам»* [17, с. 49–50].

Коремиз ки, Джеваире ичюн эгер отъмектен да кыйметли, чюнки о тамырларыны андыргъан къырымтатар халкъынынъ бир парчасыдыр, бу онынъ «несиль хатырасы» дыр.

Энди о къаранлыкъ, кирли, тынчыкъ вагонда кете. Бала, токътамайып, агълай. Адамларны, айванларны киби къафеске къапаткъанлар ве олар, бу эзиетлерге артыкъ даянмайып, Джеваиренинъ устуне кычырылар. Лякин къадыннынъ баласы хаста, шу себептен о оны тынчландырып оламай. Бельгисиз ерлерге кеткен адамларнынъ буюк фаджиясы, чаресизлиги бу вагондадыр. Эписинден чокъ баба ве огъул давалашалар. Бойле шараитлерде инсан сыфатыны сакълап къалмакъ кыйын эди: «*Ялан айтасынъ, бокъогълу бокъ, оласынъ! Шамар сеси копчеклернинъ тасырдысы, демірлернинъ гъыджырдысы, хаста баланынъ аизарларындан нек эшитильди. – Ур, ур, мен башкъа бу шейге чыдап оламайым! – Оласынъ!*» [17, с. 36].

Огъул ве баба арасында мунасебет сонъ дереджеде кергинлеше:

« – Баба, ялварам, урма мени – санъа къол котермеге меджбур этме! Башкъа чыдап оламагъаныма меним къабаатым ёкъ. Адамлар озь башына сонъки дереджеге кельмейлер. Огълунынъ сесинде – къоркъузув, ялварув, богъазында тыкъылып къалгъан агълав ве янакъларыны якъкъан шамарларнынъ масхаралыгъы сезиле эди. – Тур, ерине барып ят. Юкъла. – Олмайым,

баба, пычакъ пек кескин! Оласынъ. Эр кес ола, сен де олурсынъ. Бар» [17, с. 36].

Бундан сонъ заваллы адамларнынъ башына язылган фаджиа юзь бере. Бала тынчланды. Джеваире сабийнинъ солгун ве къатып башлаган беденчигини кокрегине бастырып тута эди. Гъарип къадын, санки огълунынъ юреги ургъаныны дую эди, лякин бу онынъ юреги ура, огъланчыкнынъ юреги чокътан токътады. Муэллиф къадыннынъ ёрулып такъатсыз калганыны косътере: Джеваирени худжур бир тынчыкъ сарып алды – учъ юкъусыз кунден сонъ, раатланмакъ имкяны пейда олды. Гъает болдурган алсыз къадын олып кечкен шейнинъ фаркъына бармай: «Энди мумкюн, энди Алла озю фурсат берди, огълум татлы юкъуда, яхшы оладжакъкъа ошай... Вагон сонъсыз айненийни йырлап, салланмакъта: Юкъламагъа мумкюн, юкъламагъа мумкюн, юкъламагъа мумкюн» [17, с. 39].

Джеваире юклап къала ве тюшонде акъайы Экремни коре. Эр шей къарышып кетти, къайда тюш, къайда керчек, анъламанынъ чареси ёкъ. Бу яйляны о яхшы биле: о Байбуган яйлясы, бир вакъытлары Экремнен берабер мында эчки бакъып юрьдилер. Чокъ зорлукълар чеккен, алсызланган гъарип къадын тюшонде бир шей дуймай: «Индеме, индеме! – Экремнинъ къоллары онынъ тенини сыйпайлар, олар къаба ве агъыр эди... Дженкни къолайлыкнен башындан кечирмеди, гъалиба... Экремнинъ бети тикенли, агъызы къуру, дудакъларына япышкъанда агъырта» [17, с. 51]. Бирден Джеваире ава етишмегенини дуя. Уянып, копчеклернинъ сесини эшите, бир кимсенинъ агъыр нефесини ис эте. Къадын оны нараларгъа бастырган кевдени дуя. Джеваирени дешет сарып ала. Устунден ябанджы кевдени тюшюрмек ичюн арекетлер япа, къычырмагъа истей – агъызыны къапаталар. О тишлей, кучюни джойып, ярдымгъа чагъыра.

Муэллиф баба ве огъул кене къавгъа эткенлерини косътере. Етмиш яшындаки къарт огълундан вазгече ве оны къатты джезалай: «Ёкъ, йибер. Сакъланаджакъ эдим, бойле хыянетни осьтюргеннинъ бетини адамлар коръмесин, деп. Энди исе, корьсинлер, мен етмиш яшындам... корьсинлер... Вазгечем» [17, с. 52]. Бабасы огълуны вагондан къува. Бу диалогта бутюн халкънынъ терен фаджиа, омюрнинъ окюнчи сезиле.

«–Кет! – Тиймеманъа! Сангакучюм етер, баба. Яхшысы тийме. Гунадан чекиль. – Делилигинъ

озюне етер. Сен оны косътердинъ. Сенинъ де кореджегинъ бардыр. Меним огълум ёкъ, джойыл козюмден. Алла бойнунъны урсын. Аминъ!» [17, с. 52].

Иште, къарт адам огълуны джанындан севгенине бакъмадан, Ватангъа, халкъ огюне садыкълыгыны биринджи ерге койып, инсафыны, къальбини темиз къалдырды. Огълу, озь къабаатыны танып, бабасындан, халкътан эляллыкъ сорай: «Олар мени атып ольдюрлер! – Кет. – Къартнынъ сесинде ич бир дуйгъу ис этильмей. – Кет. Кевде ерге сериле. – Багъышла мени, баба!.. Багъышлангъыз, адамлар. Вагонда сес-солукъ чыкъмай. Бабанынъ сёзлери къатты, лякин адалетли къарар чыкъаралар: – Кет, огълум. Халкъкъа къара куньлерде хыянетлер кереги ёкъ. Сен агъыр, буюк, багъышланымлаз гуна къазандынъ. Сен бизим джеллатларнен бир олдынъ. Олардан да бетер! Ана къаравулджы-офицер бизни аджып, къапуны ачыкъ къалдырды... Сен исе?! Кет!» [17, с. 53].

Эсернинъ сонъунда муэллиф персонажгъа къатты олюм къарарыны чыкъара. «Поезд даа тёпеге яваш кете, бир къач сание адамнынъ кевдеси къапуда корюне ... сонъ ёкъ ола. Шу дакъкъасы прожекторлар тамбурларда парылдайлар, авада пулемёт сеси яхшы этип ата. Сес-седа берип, къырылып, сес эшитиле: – А-а-а-а!» [17, с. 53].

«Рухсет» икяени окъугъанда, бириринджи сатырлардан башлап муэллиф окъуйджыгъа, насылдыр агъыр дуйгъулар догъурта. «Ибадулла юмукъ козьлерини тавангъа тикип, къыбырдамагъа къоркъуп бутюн гедже чалкъа ятты. Урие даа деми юкъугъа кетти. Шимдигедже онынъ нефес алувыны дингълеп ятты, Ибадулла исе юкълаган адам киби терен ве тегиз нефес алмагъа тырышгы, онынъ ардысыра кокюс кечирювлерини дингъледи, сонъра апайы тынып къалды» [17, с. 73].

Персонажларнынъ гонъюль алы, яшаган муити, къасеветлери халкъмызнынъ бутюн чеккен агъырлыкъларыны акс эте. Халкъмызгъа тек койден койге барып кельмеси ясакъ олгъаны дегильде, озьлерине беджерген ишлерини сечмеге чарелери биле ёкъ: «Бельки, «спецпереселенец» олгъанымыз ичюн алмайдырлар? Эгер мени кочюрген олсалар, меним не къабаатым бар? Бу да етмегендай «спец» лагъабыны такъыштырдылар! Эгер меним къабаатым олса, тутсын къапасын-лар, суд этип, атсынлар – истегенлерини япсынлар, мен разым! Меним уйкен агъам дженкнинъ

бу башындан кирип, о башындан чыкты, бабам исе дженк-тен кыйтып кельмеди. Мен чалышмак, файда кетирмек истейим, мени исе севген ишиме якълаштырмайлар! Бу догърумы? Бильмейим, аркъадаш, олар озьлери билелер, – деп сомурданды реис ве ашыкып идаре бетке догъурылды» [18, с. 78].

Халкъымыз эр бир тарафтан мукъайт олмагъа меджбур эди, эн кескин меселелерден бири бу чакъыджылар (донос) меселесидир:

«Ибад! Сен не япасынь, пезевенк? Олар бизни инсен ерине саймайлар да! Дели олма, Рамазан! – деп окюрди Ибадулла. – Тюръмеге тюшмек истейсинъми? Оларгъа тек себен олсун – наралар чокътан азырлар. Мен санъа ачыкъ аьлатам, сержант!» [18, с. 80].

Э. Умеров озь эсеринде бир кырымтатар аилесининъ яшагъан адисени акс эте. Бу адисе бир чезильмеген меселенен багълыдыр: «Э, мектюп алдым. Анам олюм алында. Барып кельмеге рухсет этинъиз. Бу узакъ дегиль, къомишу районда» [18, с. 81].

Лякин комендант рухсет бермей – «Коресинъизми, он бир кунь кечкен... Шай олса да, мен базар эртеси телефон этип бакъарым... – Салахуудинов эр шейни япмагъа азыр олгъаныны, лякин тамамиле чаресиз экенини косьтерип, кокюс кечирди.

Мен кетмек кереким, комендант, – деди Ибадулла къатий давушнен. О, эр шей, башыны эр якъкъа бура берип отургъан мына шу адамгъа багълы экенини, буны исе онъа бир заман аьлатып оламайджагъыны сездиди. Амма Ибадулла энди артына чекинип оламай. О тек бир суаль берювнен лафны кести.

– Сизинъ ананъыз олгъен эдими?» [18, с. 82].

Эбет бельки энде вакъыт ойле де чокъ кечти лякин Ибадулланынь юреги анасына ынтыла ве бойлеликнен ханунларгъа бакъмадан гизли эвинден «кыырсыз киби» сакъланып кете. «Лякин къайдалардадыр оны хаста, меджалсыз анасы тельмирип беклемекте...»

Онынъ къадыны, энде къоджасыны башкъа корьмеджегини аьлай ве сагълыкълашкъан вакътында яныкълап агълай, амма балаларгъа бир шей бильдирмеге истемей. «Урие бутюн кевдесинен титреерек, акъайына сарылды.

Ибад, джанчыгъым, биз бир даа корюшмейджекмизми?

Олды! – О апайыны енгильден итеп йиберди. – Айтам да санъа, ярын гедже эвде олурым, деп. Шимди кетмек керек. Козьяшларыньны силь. Бизден джесаретли олмакъ талап олуна. –

О сусып турды ве иляве этти: – Балаларгъа бир шей айтма» [18, с. 83].

Ибадулла Анасыны тюшюне, оннынъ юрегинде ве анынъда чешит дуйгъулар ве тюшюнджелер къарыша: «Олеяткъанда тыштан эшитильген эр бир шытырдыны динълейдир, бунынъ ичюн де джаны ипрангъан тенини терк этип оламайдыр ве о, Ибадулла, анасынынъ чекишювлери ичюн къабаатлы... Екъ, арткъа ёл ёкъ. Бу къалабалыкъ агъыр девирде оларны тек бири-бирине севги, садъкълыкъ, дуйгъудашыкъ, шефкъат ве мерамет къуртара биле... Бунсыз олар яшап оламазлар» [18, с. 83–84].

Бойлеликнен, яызджы, икяенинь тар колеmine бакъмадан, кырымтатар халкъынынъ башына тюшкен буюк фаджианынь теренлигини кямилликнен косьтерди ве шубесиз, салмакълы образлар яратты. Эрвин Умеровнынъ къараманлары яшайышкъа келишмеген шараитлерде омюрлерини, инсафларыны темиз сакълап къалмагъа арекет этелер. Ве, энъ муими, миллий гъурур, миллий шуур, инсаниетлик дуйгъуларыны, Ветангъа севги ве садъкълыкъны джоймайып, озь омюрлери ичюн исрарнен курешелер.

Эрвин Умеров – кырымтатар эдебиятында сюрюнлик мевзусыны айдынлаткъан яызджылар сырасында айрыджа къайд этильген эдиптир. Онынъ иджадында сюрюнлик мевзусы гъает муим ер тута. Яызджы кырымтатар халкъынынъ башына тюшкен буюк фаджианы озь нокъта-и-назарыдан акс эте. Э. Умеров эсерлеринде озюнинъ омюр теджрибесини, аятий фельсефесини таныта. Икяелеринде сюрюнлик мевзусыны ачыкълагъанда, халкъымызнынъ бутюн корип яшагъан аджыларыны, ве кечирген агъырлыкъларыны, озюне хас олгъан бир усулларнен косьтермекте.

«Яньгъызылыкъ», «Къара поездлар» ве «Рухсет» киби икяелерини талиль эткенде бойле хусусиетлерни къайд этмелимиз: муэлиф тасвирлеген персонажларнынъ дуйгъуларыны акс этмек ичюн, озь девирине хас олгъан ве кенъиш даркъалгъан психологизмнинъ чешитлеринден бирисини усталыкънен къуullanаракъ, окъуйы-джыгъа буюк тесир этмектедир.

Яызджы, икяенинь тар колеmine бакъмадан, кырымтатар халкъынынъ башына тюшкен буюк фаджианынь теренлигини кямилликнен косьтерди ве, шубесиз, салмакълы образлар яратты. Эрвин Умеровнынъ къараманлары яшайышкъа келишмеген шараитлерде да омюрлерини, инсафларыны темиз сакълап къалмагъа арекет этелер. Ве, энъ муими, миллий

гзурур, инсаниетлик дуйгзуларыны, Ветангъа севги ве садыкълыкны джоймайып, озь омюрлери ичюн исрарнен курешелер.

Окъуйджы икяе этильген адиселерни четген сеир этмей, аксине эсер къараманларынен берабер бутюн адиселерини бирликте яшап, оларнынъ дуйгзуларны юрегинден кечире. Керчектен де, окъуйджыларыны эйиджанладырмак ве

къараманларнынъ аятлары ичюн къасевет эттирмек, буларыны эписини беджерген инсан, буюк бир санат устасы олмалыдыр.

Чалышкъан мевзумыз гъает муим, кенъиш ве меракълы олгъаныны козьде тутып, сюртюнлик девирде яратылгъан эсерлернинъ хусусиетлерини терен огренмеге ве огюмизде янъы макъсадлар къойып, янъы меселелерини чезмеге ниет этемиз.

Къулланылгъан эдебият:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва, 1979. 423 с. ; Введение в литературоведение : учебное пособие / Л. В. Чернец, В. Е. Хализев, А. Я. Эсалнек и др. ; под ред. Л. В. Чернец. Москва : Высшая школа, 2004. 680 с.
 2. Къуртнезир З. Къырымтатар эдиплери. Омюр ве яратыджылыклары акъкъында къыска малюмат. Акъмесджит : «Таврия» нешрияты, 2000. 224 с.
 3. Тамарченко Н. Д., Тюпа В. И., Бройтман С. Н. Теория литературы : учебное пособие для студентов филол. фак-тов высш. учеб. заведений : в 2 т. Москва : ИЦ «Академия», 2004. Т. 1 : Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. 512 с.
 4. Фазылов Р., Нагаев С. Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы. Къыска бир назар. Симферополь : Къырым девлет окъув-педагогика нешрияты, 2001. 640 с.
 5. Хализев В. Е. Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные термины и понятия / под ред. Л. В. Чернец. Москва : Наука, 1999. 289 с.
 6. Хализев В. Е. Теория литературы. 2-е изд. Москва : Высшая школа, 2000. 398 с.
 7. Хализев В. Е. Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные термины и понятия / под ред. Л. В. Чернец. Москва : Наука, 1999. 289 с.
 8. Юнусова Л. С. Крымскотатарская литература. Симферополь : Доля, 2002. 344 с.
 9. Керим Исмаил Асан-оглу. Къырымтатар эдебияты : къулланма дерслик. Симферополь : Крымское учебно-педагогическое государственное издательство, 1995. 352 с.
 10. Джемилева А. А. Художественные искания в современной крымскотатарской прозе 70–80-х годов XX века. *Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология»*. 2005. Т. 18(57). № 3. С. 215–221.
 11. Джемилева А. А. Відзеркалення теми депортації у творчості Ервіна Умерова. *Культура народів Причорномор'я*. 2008. № 140. С. 43–46.
- Лексикографик менбалар:
12. Энциклопедический словарь юного литературоведа / сост. В. И. Новиков. Москва : Педагогика, 1988. 416 с.
 13. Усеинов С. М. Крымскотатарско-русско-украинский словарь. : в 3 т. Симферополь : Оджакъ, 2006. 416 с.
- Бедий эдебият:
14. Муедин Р. Ахрет ёлу. *Муедин Р. Къатмер къадерлер. Икяелер, пьесалар, шиирлер. Топлама эсерлер*. Симферополь : Къырым девлет окъув педагогика нешрияты, 2000. С. 29–37.
 15. Умеров Э. Чёрные поезда. Москва : Текст, 2002. 269 с.
 16. Умеров Э. Рухсет. *Йылдыз*. 1989. № 2. С. 73–84.

Arnautova A. R. SPECIAL METHODS OF COVERING THE TOPIC OF DEPORTATION IN THE WORKS OF ERWIN UMEROV

Erwin Umerov is noted as one of the prominent writers who consecrate the topic of deportation in his works. Due to the fact that the theme of deportation is dominant in the works of E. Umerov, many researchers, studying this period, turn to his works. The works of E. Umerov are filled with deep meaning. The writer, covering the problem of the hardships and sufferings of his people, presents it in an original and unique style. In the compositions of an outstanding writer of his time, the special presentation of the plot, in which personal life experience and philosophical view is mirrored. Covering the topic of deportation, the author touches the soul of the readers deeply. Masterfully using the techniques of applying psychologisms, he describes all the hardships and sufferings of people who are not justly oppressed and pecked.

Analyzing his works “Loneliness”, “Black trains” and “Permission”, we can note some features: the author, reflecting the feelings of the characters, used one of the varieties of widespread psychologisms peculiar to his time.

In his short stories, the author conveys all the pain and suffering of the Crimean Tatar people, who found themselves in a tragic situation.

The heroes of the work, surviving in difficult and unsuitable for human life conditions, remembering morality, retained honor and dignity.

And the most important thing is that in this struggle for life, they did not forget about the main values of their people: national pride and humanity, love and devotion to their historical Motherland.

The reader is not an observer of the unfolding events that are described in the work, but rather experiences all the trials and difficulties with the heroes.

And all this is accompanied by the experience of the same feelings and moods that the heroes of the works experience.

Key words: *deportation period, literary image, literary symbol, analysis of the literary image, psychologism, philosophical approach, literary analysis, ways of displaying the literary image.*